

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

**מ ק ק ר
ב ש ב ת**

- תנא -

נמסר בש"ק פ' ויקהל ה'תשע"ו

בש"ק פרשת פקודי יחל השיעור אי"ה בשעה 4:00 ויהיה בענין:

עיבור השנה

מנחה ב 3:45.

השיעור לעילוי נשמת הרב ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמותי עיצוב גרפי": timnal@zahav.net.il

מקלקל במלאכת שבת

[הקושיות; 'מלאכת מחשבת' בחובל ומבעיר]

(א) תנן (חגיגה י.) הלכות שבת הרי הם כהררים התלויין בשערה שהן מקרא מועט והלכות מרובות. ובגמרא: הלכות שבת מיכתב כתיבן - לא צריכא לכדר' אבא דאמר רבי אבא החופר גומא בשבת ואין צריך אלא לעפרה פטור עליה. כמאן כרבי שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה - אפילו תימא לרבי יהודה, התם מתקן הכא מקלקל הוא. מאי כהרין התלויין בשערה - 'מלאכת מחשבת' אסורה תורה, ומלאכת מחשבת לא כתיבא (פרש"י 'זוהו רמו מועט דאילו מלאכת מחשבת בשבת לא כתיבא אלא במשכן הוא דכתיב, ולפי סמך בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת'). הרי מפורש שהמקלקל במלאכת שבת פטור משום 'מלאכת מחשבת'.

והנה בשבת (קו) תני רבי אבהו - אליבא דר' שמעון - כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר. מ"ט מדאיצטריך קרא למישרא מילה בשבת הא חובל בעלמא חייב, ומדאסר רחמנא הבערה גבי בת כהן ש"מ מבעיר בעלמא חייב. אמר לו רבי יוחנן פוק תני לברא חובל ומבעיר אינה משנה, ואת"ל משנה, חובל בצריך לכלבו מבעיר וצריך לאפרו. ופירשו התוס' [דלא כפרש"י] שריו"ח חלק על רבי אבהו אליבא דרבי שמעון ואמר שבמקלקל גמור פטור אף בחובל ומבעיר, ורק אם יש לו קצת תיקון ותועלת כגון שצריך דם לכלבו או זקוק לאפר, מחייב ר"ש בחובל ומבעיר, הגם שבשאר מלאכות בכי האי גוונא פטור דסוף סוף מקלקל הוא, שאין דרכם של בני אדם לחבול בגוף כדי להוציא דם לכלב או לשרוף גדיש לצורך אפר, מ"מ יצאו חובל ומבעיר משאר מלאכות לחייב בכגון זה. וגדר הדבר טעון באור, מה ענין 'קצת תיקון' שמצריך ריו"ח, הלא כיון שבשאר כל המלאכות חשיב כי האי גוונא 'מקלקל' ופטור, ורק בחובל ומבעיר יליף ר"ש לחייב, א"כ גם בקלקול גמור הו"ל לחייב בהן, ומה פשר החילוק בין קלקול גמור ושאינו גמור.

והנה כתבו התוס' (שם ובדף עה ובכ"מ) שאעפ"י שמחייב ר"ש במקלקל בחובל ומבעיר, מ"מ במלאכה שאינה צריכה לגופה פטור [כשיטתו בכל מלאכות שבת לפטור עליה. ובפירוש 'אינה צריכה לגופה' נחלקו הראשונים; הרז"ה והרמב"ן פירשו (בשבת קו, וכן מורה פשט דברי רש"י בכ"מ כמו שנקט בדעתו במרכבת המשנה פ"א משבת) שאין לו הנאה חיובית מהמלאכה אלא סילוק היוק, כגון הוצאת המת מהבית. והתוס' (בשבת צד. ועוד) פירשו שתכלית המלאכה אינה תכלית המלאכה שהיתה במשכן, וכגון הוצאת המת שאין תכליתו בהגעתו למקום שהוציא אליו אלא בסילוקו מרשות זו, ולא דומיא דמשכן הוא. ופסקו רוב הראשונים דמשאצ"ג פטור עליה, מלבד דעת הרמב"ם שמחייב]. ותימה, הלא באותה סוגיא דחגיגה ה"ל מבואר שפטור מלאכה שא"צ לגופה נלמד גם הוא מ'מלאכת מחשבת' כמו מקלקל, וא"כ כיון דלא בעי ר"ש 'מלאכת מחשבת' בחובל ומבעיר ומשום כך מחייב גם במקלקל [לר' אבהו אפילו בקלקול גמור ולריו"ח בשאינו גמור מיהת], אמאי פטור משום מלאכה שאינה צריכה לגופה, וכבר תמאו על כך התוס' בשבת עה. (סד"ה טפ). וביותר יש לתמוה על התוס' ביומא (לד): שנקטו גם כן חילוק זה שבין מקלקל ומשאצ"ג,

ופירשו הטעם דאמנם במקלקל לא פטר ר"ש בחובל ומבעיר כבשאר מלאכות דבעינן בהו 'מלאכת מחשבת', אבל במשאצ"ג פטר דילפינן ממשכן דבעינן מלאכה הצריכה לגופה. וזה תימא דמשמע בתוס' שהם שני טעמים שונים, והלא בגמרא בחגיגה מבואר שאותה ילפותא ד'מלאכת מחשבת' קאי הן אמשאצ"ג הן אמקלקל.

[הקורע שלא ע"מ לתפור]

(ב) ונקדים לבאר דין הקורע והמוחק בשבת, ומתוך כך יתבררו הדברים. הנה אמר רב יהודה אמר רב (שבת מח. מכות ג.) הפותח בית הצואר [של חלוק] בשבת חייב חטאת. ופרש"י משום 'מכה בפטיש' והיינו גמר מלאכה. ואילו מדברי הרמב"ם (שבת י, י) מבואר שחיובו משום מלאכת 'קורע'. ויש לעיין במאי פליגי ומ"ט מר לא אמר כמר.

והנה בשלמא הרמב"ם לא פירש כרש"י דחיובו משום מלאכת מכה בפטיש, דס"ל שכל שאתה מחייבו משום מלאכה מסוימת אין לך לחייבו משום מכה בפטיש. וטעם הדבר נתבאר אצלנו בהרחבה במקום אחר עפ"י דברי הרמב"ם בכמה מקומות שלשיתו גדר מלאכה זו הוא 'מכה בפטיש' כמשמעו, כלומר מלאכת אומן [ואילו 'גמר מלאכה' אינה אלא תולדה לאב זה]. כלומר כל דבר שהוא מלאכת אומנות ואינה כלולה באב-מלאכה אחר הריהי מלאכה האסורה בשבת משום 'מכה בפטיש'. ומקור שיטתו הוא בירושלמי פרק כלל גדול (שבת זב, ב); 'רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג, אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא, מן דאשכחון מיסמוך - סמכון, הא דלא אשכחון מסמוך - עבדוניה משום מכה בפטיש'. פירוש, כל מלאכה שלא יכלו לסווגה עם אב מסוים, עשאוה תולדה ל'מכה בפטיש'. הרי שלהירושלמי גדרה של מלאכת 'מכה בפטיש' כוללת כל מלאכת אומן שאינה שייכת במובהק לאב אחר. וכך פסק הרמב"ם. ומובן אם כן שהקורע בית הצואר הואיל ויש כאן מלאכה מובהקת של 'קורע', אין לחייב עליה משום מכה בפטיש.

אלא שיש לבאר מ"ט רש"י לא פירש משום 'קורע'. וכתב הכס"מ (י, י) בשם הריטב"א (במכות ג. וכו"ה ברמב"ן שם) שסובר רש"י שאינו חייב משום קורע מפני שאינו קורע על מנת לתפור, והרי תנן (בשבת עג.) גבי אבות מלאכות 'הקורע על מנת לתפור'.

וברעת הרמב"ם שמחייב משום קורע, היה מקום לומר לכאורה כמו שכתב בספר מעשה רוקח (הקדמון) שהואיל וסופו לתפור את שולי הקרע כדי לייפות את נקב בית הצואר - הרי זה קורע ע"מ לתפור. ואולם אין לפרש כן בדעת הרמב"ם, כי הנה זכינו בדורנו לפירוש רבנו פרחיה על מסכת שבת, שהיה מבית מדרשו של הרמב"ם במצרים, ושם הביא מרבנו אברהם בן הרמב"ם שפירש דעת אביו ב'הפוחת

א בחזו"א (נא,ד) פפקק לומר שמא אף להרמב"ם חיובו משום בונה או מכה בפטיש רק קבעו הרמב"ם בין הלכות קורע מפני שיש כאן פעולת קורע.

ב שיעור קלבה. [ואין צורך במש"כ המנ"ח (מוסך השבת 'קורע' ג) דלהרמב"ם חייב גם משום מכה בפטיש. וכיו"ב כתב המנ"ח ('בונה' ד, 'מכה בפטיש' ב) ועוד אחרונים לענין עשיית נקב בלול וכד' ולענין הפסת מורסא, שחייב משום בונה ומשום מכה בפטיש].

מליח ביו"ט, ואמרו בגמרא טעמא משום דקא מתקן מנא, ומשמע מלשון הרמב"ם (יו"ט ד, ח שבת כגו) שהוא איסור דרבנן. וקשה מה טעם אינו חייב משום קורע. [והגר"ז (שמ"ז) יצא לחדש שאין קורע אלא בהפרדת גופים שנתחברו כגון אריג, דומיא דיריעות שבמשכן, ולא בדבר העשוי גוף אחד כמו נייר. אך כבר כתבו הנש"מ"א (כטב) והבאה"ל שבירושלמי (שבת ז, ב) מפורש שאף בעור שייכת קריעה]. ופירש הבאה"ל עפ"י סברתו שהואיל והוא מתקן בכך את הנייר לצליה, לא שייך בזה שם 'קורע' דהא בשעת המלאכה הוא מכשיר הכלי ולא משחיתו; [וצדד לחדש שלרש"י יאה חייב משום מכה בפטיש מדאורייתא, כמו בפותח בית הצואר].

ובן החזו"א (סא, ב) תמך בסברא זו, ודן לפי"ז במה שצדדו האחרונים אודות קריעת מכתב בשבת (ע' או"ח שמ"ג), שכתבו שיש סברא להקל יותר בקריעת מעטפה מאשר קריעת שפתי גלויה המודבקת לעצמה בשוליה, כי הקורע מעטפה הוא מקלקל [והואיל ואאמד"ר יש מקום להקל באמירה לנכרי באופנים מסוימים], משא"כ קריעת גלוית-אוויר וכד' הרי הוא מכשירה לקריאה בכך ויש בקריעה זו תיקון. ואמר החזו"א דאדרבה, יש סברא בזה להקל יותר מפני שאין זה 'קורע' כל עיקר דאדרבה הוא מכשיר בכך את הגלויה לקריאה, ואין כאן דבר הקורע [אלא שלמעשה החמיר בדבר לחוש לשיטת הרמב"ם שמחייב בפתיחת נקב הצואר משום קורע, וגם צדד שיש בזה שבות דתקון מנא ועוד, יעו"ש].

והנה אף אם נפרש כהבאה"ל בדעת רש"י שכל קורע כדי לתקן חייב, עדיין דברי התוס' מורים שאין חיוב אלא בקורע ע"מ לתפור כדדייק רעק"א. ומה שכתב הבאה"ל לדחות הראיה מדברי התוס', נראה שהדברים דחוקים טובא. ועוד, הלא רעק"א הוכיח גם מדברי התוס' בדף עג ע"א, ושם אין לדחות [והבאה"ל התייחס רק לדיוק שכתב רעק"א בתוספותיו למשניות מהתוס' בע"ב, אך בחדושים כתב רעק"א להוכיח גם מהתוס' בע"א]. וא"כ הרי קשה טובא לדעת התוס' קושית הגרעק"א מסוגיא ערוכה דאיכא חיוב קורע שלא ע"מ לתפור, כל דלא הוה מקלקל.

ג יל"ע סו"ס הוא מקלקלו לשימושים אחרים והרי 'נייר קרוע' הוא. ושמא י"ל סברא אחרת, דהנה הקשו הראשונים אמאי מבקעין עצים ביו"ט מקורה שנשברה מעיו"ט (ביצה לא); והלא מכשירין שאפשר לעשותן מאתמול הוי (ער"ן שם). והראב"ד הל' יו"ט ד, י כתב שמסור הדבר לחכמים והואיל וא"א לבשל בלא עצים עשאוהו כדיכת מלח). וי"ל שנקט רש"י שלא אסרו מכשירי אוכל נפש אלא עשיתם ותיקונם, שהרי עושה מלאכה בדבר הנפרד מהאוכל עצמו, שתיקן כלי, אבל מלאכה שכל תועלתה ותיקונה הוא רק לצורך פעולה המתרת ביו"ט, כגון בקיעת עצים שהתיקון שבה הוא לצורך ההבערה המותרת ביו"ט ולולא אותה מטרה אין כאן תיקון בעצם אלא קלקול, כה"ג לא אסרו במכשירין, הלכך לולא שחיתוך נייר היה כתיקון מנא הוה שרי, שהרי הקריעה אינה תיקון לנייר בפנ"ע אלא תיקון הצליה המותרת.

ד לכאורה נראה דעד כאן לא מיירו התוס' בשני המקומות אלא בשאין בקריעה שום תוספת תיקון מקודם שתפור [וכמו שכתבו בדף לא: גבי סותר דאין בסתירה יותר תיקון מקודם שבנה], ועל כן אינו חייב אלא בע"מ לתפור דוקא כיון שהקריעה בעצמותה אינה יצירה ותיקון אלא החזרה למצב קודם. ואולם באופנים שמתקן ומוסיף בקריעתו, כגון על מתו [שהוסיף תיקון בכך שיכול ללבוש הבגד, וגם מקיים מצוותו] ובחמתו [שהועילה קריעתו להטלת אימה] או פותח בית צואר, י"ל שאף התוס' מודים שחייב משום קורע. ואף דלא הוה במשכן כה"ג, מ"מ סברא דלא גרע מע"מ לתפור שהרי יש כאן תיקון מוסף. ובוה מיושבות ג"כ סתירות דברי רש"י דלהלן, דמש"כ רש"י דבעינן דוקא ע"מ לתפור היינו דוקא כשאין בקריעה עצמה תיקון יותר מקודם. [וי"ל שאף הרמב"ן והריטב"א מודים לכך, רק נקטו שבפתיחת בית הצואר אינו מחריר המצב לקדמותו ואינו יוצר נקב חדש (תדע), שאם כן הרי זה ע"מ לתפור דמסתמא יתפור קצות הקרע], הלכך אין בקריעה תיקון נוסף ובעינן ע"מ לתפור דוקא]. וזה קרוב לסברת הקה"ל דלהלן אלא שא"צ לחדש שני מיני 'קורע' רק הכל תלוי אם המלאכה יוצרת ומקדמת או מלאכה המחזרת מצב, וכללא הוה בכל המלאכות.

בית הצואר' שלאחר עשיית הבגד היו האומנים תופרים בית הצואר בטלאי וכיו"ב כדי שיוכר חידושו, והפותח הנקב ע"י הסרת הטלאי חייב. והלא באופן זה אין כאן קריעה ע"מ לתפור שהרי הנקב עצמו כבר עשוי ומתוקן אלא שמנתק את הדבר הסותם, וא"כ הרי שיטת הרמב"ם צריכה באור מדוע חייב משום קורע הלא אינו קורע על מנת לתפור.

ובבאור הלכה (סוס"י שמ) האריך לבאר הדבר עפ"י מה שדקדק מלשונות הרמב"ם בכמה מקומות (סופ"א ופי"א) דהא דתנן 'קורע על מנת לתפור' המכוון בזה ע"מ לתקן, לאפוקי שלא יקורע בדרך השחתה וקלקול, וכדתנן (שבת קה) כל המקלקלין פטורין. ונקטה המשנה האופן הרגיל דקורע ע"מ לתפור אבל ה"ה כל קריעה שיש בה תיקון חייב עליה אעפ"י שאינה ע"מ לתפור. וא"כ ה"נ קריעת נקב בית הצואר שהיא מתקנת הבגד ללבישה - חייב עליה משום קורע.

וכבר ציין הבאה"ל שם לדברי הגרעק"א (בשבת עג) שכתב לדקדק מלשון התוס' (שם) דבדוקא נקטה המשנה 'הקורע על מנת לתפור', אבל קריעה שאינה ע"מ לתפור פטור עליה אעפ"י שהיא דרך תיקון, ודלא כמשמעות הרמב"ם. וא"כ יש לומר בפשיטות שכך היא שיטת רש"י לפי הרמב"ן וריטב"א הנ"ל, שצריך ע"מ לתפור דוקא ועל כן הפותח בית הצואר אינו חייב משום קורע הגם שמתקן הוא.

אלא שרעק"א תמה טובא על שיטה זו [שהוכיחה מדברי התוס']. וכאמור כ"כ הראשונים להדיא בדעת רש"י] מסוגיא ערוכה בשבת (קה:;) שהקורע על מתו או בחמתו חייב, והעמידו בגמרא באופנים שאינו 'מקלקל' כגון שאחד מקרוביו מת וקרע עליו קריעה המחוייבת, או כגון להטיל אימה על אנשי ביתו באופן המותר, יעו"ש. והלא קריעות אלו ודאי אינם על מנת לתפור ואעפ"י חייב.

ואמנם הבאור-הלכה שם, מחמת קושיא זו ועוד הוכחות, תפס לעיקר שכל קורע בדרך תיקון חייב, גם שלא ע"מ לתפור. וכתב לפי"ז סברא חדשה מדוע נקט רש"י שהפותח בית הצואר חייב משום מכה בפטיש ולא משום קורע; מפני שאין שם 'קורע' אלא כשהוא מקלקל בעת הפעולה, וכגון קריעת הבגד במקום שפגמה התולעת, כדי לשוב ולתקנו כיאות, וכן הקורע על מתו שיש בקריעתו קלקול לבגד, משא"כ פתיחת בית הצואר שאינו משחית כלום, אין עליו שם 'קורע'. ובספר אפיקי ים (ח"ב ד) הביא סברא זו בשם עולת שבת.

וצריך לבאר סברתם - הלא לכאורה אפכא מסתברא, שככל שיש יותר תיקון ויצירה במלאכה, יותר יש לחייב עליה ולא לפטור - אך ודאי כוונתם על דרך שכתב בספר אבן האזל (סופ"א מהל' שבת) גבי העושה חלון בבית, שנחלקו רב ושמואל (בשבת קב:;) אם חייב משום 'בונה' או משום 'מכה בפטיש' - ואמאי לא חייב משום 'סותר' שהרי סתר מהכותל. ופירש דאין 'סתירה' אלא אם נעשה הדבר 'סותר', אבל קיר שנעשה בו חלון אינו 'סותר' אלא אדרבה מתוקן ומשוכלל טפי, וע"כ לא דנו בו אלא משום 'בונה'. והיא היא סברת האחרונים האמורה, שבגד שפתחו בו בית צואר אינו נעשה 'קורע' אלא אדרבה, כך היא עשיית הבגד ותיקונו - לכן נקט רש"י שאין לבוא כאן כלל משום 'קורע'.

ובזה תירץ הבאה"ל (שם סעיף יג ד"ה אין שוברין) קושית הפרי-מגדים על הא דתנן (בביצה לב:) אין חותכין את הנייר לצלות בו

שחייב הגם שאינו ע"מ לתקן. ומלבד זאת קשה קושיית האחרונים (ע' אחיעזר ח"ב ה,ז) מסתירת דברי רש"י גופייהו, שבדף עג משמע מדבריו שאין קורע אלא על מנת לתפור כנ"ל, ואילו בדף לא: מפורש ברש"י שהקורע שלא ע"מ לתפור פטור משום מקלקל. הרי משמע שבאופן שאינו מקלקל חייב אף אם אינו ע"מ לתפור. [ומהאחרונים רצו לתרץ שתלוי הדבר בפלוגתא דר' יהודה ור"ש במשאצ"ל ג, וה"נ כשקורע לתכלית אחרת ממה שהיה במשכן. ואולם בבאה"ל שם דחה זאת מחמת כמה קושיות].

[בגדרי מלאכת המוחק; מחיקה שלא ע"מ לכתוב; 'מעשה' ו'תוצאה' במלאכות שבת]

והנה בדעת התוס' היה מקום ליישב קושיית רעק"א באופן דלהלן. ויש להקדים דברי הרא"ש בשבת (פ"ז ח) וז"ל 'ראה שאין חייב על מחיקת טשטוש דיו אפילו לכתוב כמה אותיות כי לא היה במשכן אלא מחיקת אותיות כדי לכתוב במקומו. אחרי כתיב זה מתוך הסברא וגם מדנקט בברייתא מחק אות אחת, ראיתי בתוספתא (פ"ב) וכתוב בה נפלה דיו על ספר ומחקו, שעוה על הפנסק ומחקו - אם יש במקומו כדי לכתוב שתי אותיות חייב, וטעמא לא בריר לן. וי"ל דהיינו טעמא דהאות שנכתב בטעות כמאן דליתיה דמיא ועיקר החיוב בשביל מחשבת הכתיבה הלכך אפילו טשטוש דיו נמי'.

ובך פסק הרמב"ם (יאט) שהמוחק כתם דיו או שעוה, אם יש במקום המחק כדי לכתוב שתי אותיות חייב. ותמה הפמ"ג (שמ בא"א ז) מדברי הרמב"ם להלן (הט"ו) שאין המוחק חייב עד שימחקו 'כתב העומד מעל דבר העומד' הרי שהצריך למחוק 'כתב' וגם שיהא דבר המתקיים, והרי כתם דיו ושעוה אינו כתב וגם שעוה אינו דבר המתקיים. ותירץ הפמ"ג ששני אופני 'מוחק' יש; יש מוחק על מנת לכתוב במקום המחק, בזה חייב אפילו מחק כתם ושעוה, ובוה מדבר הרמב"ם בה"ט כמבואר שם. ויש מוחק שלא ע"מ לכתוב שהוא חייב אם יש תיקון באותה מחיקה, כגון מוחק חוב שנפרע, ובוה אינו חייב אלא אם מוחק כתב המתקיים. והנה לא ביאר הפמ"ג להדיא סברתו בחלוקת שני דינים אלו. ומ"מ שמעינן מיהת מפירושו בדברי הרמב"ם, דהא דתנן 'המוחק ע"מ לכתוב שתי אותיות' לאו דוקא הוא אלא הוא הדין כל מחיקה שיש בה תיקון (וכן נקט הבאה"ל ש,ג), וא"כ יגיד זה על רעו, 'הקורע על מנת לתפור' שגם בוה עיקר המכוון שתהא קריעה ע"מ לתקן, וכמו שנקט הבאה"ל.

וגדר חילוק הפמ"ג נראה ברור עפ"י מה שייסדו האחרונים שישנם תרי גווני תולדות במלאכת שבת; יש תולדה מצד דמיונה לאב-מלאכה, ויש תולדה מצד דמיונה לתוצאת האב, ויסוד הדברים עפ"י הסוגיא ריש מו"ק (ב): דפליגי רבה ורב יוסף במנכש ובמשקה מים

ו אין לומר דלפרש"י לשיטתו בסוגיא שם ל"ק שהרי כתב דהקורע על מתו אינו חייב אלא לר' יהודה דמשאצ"ל חייבים עליה, וא"כ לשיטתיה אין אנו מתחשבים בתכלית המלאכה, אם ע"מ לתפור אם לאו, ולדבריו אכן יתחייב הפותח בית הצואר משום קורע, ורק לפי מה דקיי"ל כר"ש בעינן ע"מ לתפור דוקא (כן צדדו לחלק הנשמ"א והאחיעזר) - שכבר דחה בבאה"ל זאת עפ"י מה שדייק מלשון רש"י (קה): שלכך חשיבא אינה צריכה לגופה משום דהוי כמוציא את המת לקבורו, כלומר וברצונו לא באה לו, ולא כתב משום שאינו ע"מ לתפור. אך אי משום הא י"ל שנקט רש"י הטעם המפורש בגמרא ולא טעם התלוי בסברא. גם עיקר הדיוק אינו מוכרח דרש"י רק הביא הדוגמא למשאצ"ל ג, ואולם יש לדחות מטעם אחר, דהלל רב יהודה אמר רב ס"ל לחייב במשאצ"ל ג (כמוש"כ המ"מ א,ז), וא"כ כשאמר הפותח בית הצואר חייב, ודאי משום קורע קאמר דלשיטתיה ל"צ ע"מ לתפור, ואעפ"י כמרש"י משמע שאינו חייב אלא משום מכה בפטיש.

ועוד נראה שגם על רש"י קשה, ממה שפירש המשנה (עג). 'הקורע ע"מ לתפור' דקורע שלא ע"מ לתפור לא הוי במשכן - הרי משמע שצריך ע"מ לתפור דוקא, שאם מטעם תיקון וקלקול אתינן עלה, הלא כלל הוא בכל המלאכות דכל המקלקלין פטורים, ומה צריך לכתוב משום דלא הוה במשכן. וא"כ הרי מוכח כמוש"כ הראשונים בדעת רש"י דכל קורע שלא ע"מ לתפור פטור הגם שאינו מקלקל, וטעם הדבר גילה לן רש"י, שאין לנו לחייב אלא כפי שהיה במשכן, ושם היתה הקריעה ביריעה שנפל בה דרנא שהוצרכו לקרעה כדי לתפרה מחדש, הרי משם למדנו שיסוד צורת מלאכה זו היא ב'אתחלתא דתפירה' והכנה אליה, שכך הוא מעשה האומן, לקרוע כדי לתפור מחדש.

וכן עמדו כמה מהאחרונים לדקדק בשיטת רש"י, ובוה ישבו דבריו בכמה מקומות; הנאות-יעקב (א) נקט בדעת רש"י שאין חיוב אלא בקורע ע"מ לתפור, ועפ"י תירץ דברי רש"י בב"ק (לה). שהשורף גדיש של חברו בשבת הגם שמקלקל פטור על הממון משום 'קם ליה בדרכה מיניה' כמו חייבי מיתות שוגגין [והתוס' פליגי]. והקשו האחרונים (מצפה איתן שם; רש"ש כתובות לא; אבני נזר או"ח קפו,ה-ז) מהסוגיא בכתובות (לא) בזרק חץ ברשות הרבים וקרע שיראין בהליכתו שדנו בגמרא אם נפטר מממון שהרי מתחייב מיתה על העברת ד' אמות ברה"ר, או שמא אין חיוב הממון בא כחת עם המיתה שהרי אינו חייב משום העברה עד שינוח החץ - ולפרש"י קשה דתפ"ו"ל שייפטר מתשלומי קריעת השיראין שהרי בקריעה גופא עשה מלאכה, ונהי שהוא מקלקל הלא לרש"י גם בזה אמרינן קלב"מ. ופירש הנאות-יעקב דלרש"י לשיטתיה לא קשה, שנקט שאין צורת מלאכת 'קורע' אלא על מנת לתפור, שהקריעה כאתחלתא דתפירה היא, אבל בכגון זרק חץ וקרע שיראין אין כאן 'מלאכה' כלל, וגרע ממקלקל בשאר מלאכות שיש שם צורת המלאכה אלא שעשאה באופן הפוטר.

ובאפיקי ים (ח"ב ד) כתב לתרץ בזה דברי רש"י בביצה (לד), דתניא התם מפצעין את האגוז במטלית ואין חוששין שמא תקרע, ופרש"י שאפילו נקרעת לא אכפת לן דאין זה קורע על מנת לתפור. ותמה רעק"א (בגה"ש) הא מ"מ אסור מדרבנן, ואמאי לא כתב רש"י כפשוטו דהא קיי"ל כר"ש דדבר שאין מתכוין מותר ולא הוי פסיק רישיה. וכתב באפיקי ים די"ל שרש"י לשיטתו סובר שצורת המלאכה אינה אלא על מנת לתפור אבל באופן אחר ליכא מלאכה כלל, ומותר אפילו מדרבנן.

וא"כ לפי זה קשה גם על רש"י קושיית רעק"א מקורע בחמתו ועל מתו

ה זהו חידוש דין שיהא מותר לכתחילה לעשות מעשה האסור מדאורייתא באופן שכוונתו למטרה אחרת, [והרי אילו היתה דעתו לתפור המטלית נראה לכאורה דחייב אעפ"י שמקלקלה כי ט"ס עושה כן לתועלת וגם סופו לתפור. אך יש לדון בזה דמ"מ אין הקריעה לצורך התפירה. וע' אבנ"ז]. ובפוסקים מבואר שאסור מדרבנן, עכ"פ בכל דבר ששייכת בו קריעה ע"מ לתפור. וביותר תימה מקורע בחמתו ועל מת דעלמא בגוונא דמקלקל שפטור אבל אסור כמבואר במשנה קה: והרי אין זה ע"מ לתפור. ואין נראה לומר דהתם חמיר טפי כיון שעושה כן לשיכון צערו וכעסו. ולכאורה י"ל שרש"י רצה לפרש שמותר אפילו באופן שודאי יקרע, ונקט דפס"ד מדרבנן מותר (כמוש"כ הפר"ח בשיטתו. וע' שעה"מ שבת כה,כד) - לכך כתב שאין כאן 'קורע' דאורייתא. ועוד י"ל שרצה ליתן טעם אף לר' יהודה האוסר דשא"מ, וכיון שאינו ע"מ לתפור מודה ר"י דשרי (ע' שעה"צ תקח סק"ח), ואויל רש"י לשיטתו (ביומא לד): דלא אסר ר"י דשא"מ אלא באיסור דאורייתא. ועוד י"ל כיון שעושה כן לצורך האוכל שלא ייזק (שלכך כורך האגוזים במטלית כדי שפיוצחם לא יפסידם) התיירו כל שאינו דרך תיקון, וכמוש"כ החזו"א (נא,ג) גבי חותלות של תמרים שמתיר ומפקיע (שבת קמו) כיון שהפקעת החבל דרך קלקול לכך התיירו לצורך הוצאת אוכל, כשבירת חבית.

אף שלא ע"מ לעשות פחמים כיון שסו"ס נעשתה תוצאת המלאכה במציאות, אבל המוחק שעוה שלא ע"מ לכתוב י"ל שאין כאן תוצאת המלאכה ופטור אף לר"י].

ועל פי זה יתורצו דברי הפמ"ג (שמ,ג) אודות הסרת שעוה שעל אותיות הספר-תורה, שדנו הפוסקים אם מותר להסירה מהספר [כלאחר יד, על ידי קיפול היריעה] כדי שיוכלו לקרוא מתוך הכתב [דלמרחק ביד על הקלף אסור משום מלאכת 'מוחק', אבל ע"י הפרדה אין 'מוחק' אך יש לדון משום 'מוחק'], וצדד הפמ"ג שאעפ"י שאסור למחוק טיפת שעוה כאמור, אך כשנפלה שעוה על הכתב ומסירה אין זו מחיקה ע"מ לכתוב וי"ל שמותר ע"י נכרי, ומה שע"כ מתגלה הכתב אין זה 'כותב' שהרי הכתב לא נמחק מעולם אלא שנתכסה. ובבאור הלכה (שם ד"ה שעל הקלף) החמיר בדבר. וכנראה כוונתו להקשות הלא סו"ס זו מחיקה המתקנת ומועילה ואיננה קלקול, ומאי אכפת לך שאינה על מנת לכתוב. אכן הפמ"ג לשיטתו ניהא, שהואיל ומדובר בשעוה ולא במחיקת כתב הלכך אין זו תולדה אלא מצד הדמיון בתוצאה, ועל כן כשאינה על מנת לכתוב שרי עכ"פ מדאוריתא.

ובזה יובנו כמה דברים נוספים; הבאה"ל (שם ד"ה המוחק) הוכיח מלשון התוספתא (שבת יב,ז) 'אין לך שחיבב אלא המוחק ע"מ לכתוב והמוחק ע"מ לתקן כל שהוא ה"ו חייב' - משמע שאין צריך על מנת לכתוב דוקא. ובחזון יחזקאל הקשה דא"כ מאי האי דקתני רישא 'ע"מ לכתוב', ונטה משום כך מדברי הבאה"ל ופירש התוספתא עפ"י הגהת הגר"א, באופן שדוקא ע"מ לכתוב חייב. ואולם פשטות התוספתא מורה כהבנת הבאה"ל. אכן לפי הפרי-מגדים ששני דינים חלוקים יש במחיקה, מיושבת לשון התוספתא כמין חומר דתרי גוויי מחיקות יש, איכא גוונא שחיובו דוקא ע"מ לכתוב [כגון במוחק כתב] ואיכא גוונא של מוחק על מנת לתקן שלא ע"מ לכתוב, ובה אינו חייב אלא במחיקת כתב המתקיים.

ובן מובנים בזה דברי הר"ן בשבת (סוף פרק הבונה) גבי חי"ת שנטל את גגו ועשאו שני זיינין שאמרו בגמרא שחיבב, וכתב הרשב"א לשמוע מזה דלא חשיב כגון זה 'חק תוכות' אלא כתיבה גמורה היא, שאל"כ לא היה חייב משום 'כותב'. והר"ן דחה שאף אם 'חק תוכות' הוא, מ"מ לענין שבת אסרה תורה 'מלאכת מחשבת' הלכך חייב גם אם אין זה מעשה כתיבה בשאר הלכות. ופירוש דבריו, דגבי שבת האיסור הוא על 'מלאכה' ולא דוקא 'מעשה', הלכך גם אם אין זה 'מעשה כתיבה' לענין כתיבת סת"ם, סוף סוף התחכם ועשה תחבולה היוצרת שתי אותיות, ובכלל 'מלאכת מחשבת' היא, כלומר מלאכת אומנות של כתיבה".

ובתב הר"ן לסייע דבריו, שהרי אפילו מוחק על מנת לכתוב חייב - כל שכן בנטילת גג החי"ת. ודבריו אלו טעונים באור, מאי שייטא דמלאכת מוחק להכא, והלא כאן אנו באים לחייבו משום 'כותב' ומה ראייה ממלאכת 'מוחק'. אך פירוש דבריו שנקט שיסוד מלאכת 'מוחק' הוא משום אתחלתא דכתיבה, שהאומן בכתיבתו רגיל למחוק ולחזור ולכתוב על מקום המחק, וא"כ מלאכת המוחק נחשבת כחלק ממלאכת הכתיבה בכללותה, וזהו יסוד חיוב המוחק - הלכך כל שכן

לזרעים בשבת, אם חיובו משום 'חורש' או משום 'זורע', ופירשו בתוס' דלרבה אולינן בתר המעשה והרי מבחינת המעשה יש לדמות נכוש והשקיה לחרישה שהן פעולות של הרפיית הקרקע, ולרב יוסף אולינן בתר המחשבה כלומר תכלית המלאכה ותוצאתה, ולכך מדמה את המנכש והמשקה לזורע שתכלית כולם שוה - הצימוח. וכבר כתב בנוב"י (תנינא או"ח לא), דדוקא בכגון זה שהמעשה דומה לאב אחד והתכלית לאב אחר, בזה נחלקו לאיזה אב יש לדמות התולדה, לפי המעשה או לפי התכלית, אבל פעולה הדומה רק לאב אחד בין אם במעשה לבד בין אם בתוצאה לבד - לדברי הכל נחשבת תולדה לאותו אב. וכ"כ כמה מפרשים (ע"ע ברש"ש שם ובתפארת ישראל בריש כלכלת שבת).

וכמה דוגמאות לענין זה, אחת מהן: הגרא"ז (באבן האזל פ"י מהל' שבת) הראה מתוך דברי הרמב"ם שגדר אב-מלאכה של בונה הוא עשיית בנין על ידי קיבוץ חלקים להיותם גוף אחד. ומבואר בדברי הרמב"ם שהמגבן את הגבינה הרי זה תולדת בונה - 'שכל המקבץ חלק אל חלק ודבק הכל עד שיעשו גוף אחד הרי זה דומה לבנין'. ועוד מבואר ברמב"ם שעשיית אהל קבוע היא תולדת בונה. ומה טעם אינה אב - אך כאמור מעשה האב הוא קיבוץ חלקים להיותם גוף אחד ואילו תוצאת המלאכה היא הבנין, ועל כן עשיית אהל שאין בה קיבוץ חלקים אלא פריסת יריעה אינה אלא תולדה מצד דמיון התוצאה, הבנין. ומאידך גיבון גבינה הוא תולדה מצד דמיון במעשה, קיבוץ חלקים, בלא תוצאת 'בנין'. הרי שבדמיון המלאכה באחד משני אלו, המעשה או התוצאה - חשיב תולדה. והארכנו בענין זה במק"א".

ובזה מתחווורת כוונת הפמ"ג, שהרי הרא"ש כתב בתחילה מסברא ומדיוק לשון הברייתא שהמחיקה היא רק מחיקת כתב, דומיא דמשכן, ושוב חזר והראה מהתוספתא שגם מחיקת כתב בכלל, ופירש הטעם משום שעיקר צורת המלאכה הוא שמכין במחיקתו מקום לכתובה הלכך אין חילוק מה הוא מוחק. וא"כ נראה שיש להגדיר הדברים כך: תוצאת המלאכה היינו הכנת הכתיבה, ואולם מעשה המלאכה היינו מחיקת אותיות, שכך היה בקרשי המשכן. ואם כן כאשר מוחק ע"מ לכתוב הרי יש דמיון מצד התוצאה והתכלית, הלכך אעפ"י שאינו דומה מצד המעשה, כגון שמוחק כתב דיו או שעוה^ט, סו"ס הוי תולדה מצד דמיון התוצאה לאב. אבל מוחק שלא ע"מ לכתוב [בגוונא דמתקין], אין דמיון בתוצאה ואין לחייב אלא מצד הדמיון במעשה, הלכך אינו חייב עד שימחוק כתב המתקיים, אבל מחק כתב פטור שהרי אין דמיון לא מבחינת מעשה המלאכה ולא מבחינת התוצאה.

[ואין לתמוה דלר' יהודה המחייב במשאצ"ג (והרמב"ם פסק כוותיה), לעולם יהא חייב אף בלא דמיון מצד התוצאה - שיש להבחין בין תוצאת המלאכה התלויה במציאות לבין תכלית ומטרה דתליא במחשבת האדם, ולר"י אמנם א"צ שמחשבת האדם תהא לאותה מטרה דוקא אבל תוצאת המלאכה במציאות צריכה, וכגון המכבה חייב

ז וע' אפיקי ים ח"ב ה ענף ו שנקט דרך אחרת.

ח שיעורים קלב, ג-ד; קמז, ה.

ט יל"ע דמסתבר דמחיקת דבר שאינו מתקיים לא חשיבא מחיקה דאוריתא, אף לא כתיקון מקום לכתובה. אך אמנם עיקר הנחת הפמ"ג ששעוה חשיבא דבר שאינו מתקיים צ"ע, הלא אינה חולפת מאליה בלא התכה, ולא גרע ממחיקה וכתובה בעפרון דחשיב דבר המתקיים שא"צ מתקיים לעולם אלא לתקופה מסוימת (ע' באה"ל שמ,ד).

י וע"ע בית ישי יז.

יא עוד בהבחנה זו שבין 'מעשה' ל'מלאכה', בשיעורים מג קד.

רק בגוונא שאין לחייב מצד הדמיון למעשה אלא מצד התוצאה², שבאופנים אלו אין חיוב אלא 'על מנת לתפור' כדתנן [ובפרט דתנן הכי גבי 'אבות מלאכות' ובאב בעינן לעולם המעשה עם התוצאה], אבל באופן של מעשה קריעה גמורה, לעולם אימא לך דחייב גם שלא ע"מ לתפור אם יש בדבר תיקון, וכגון קורע בגד על מתו.

ומכל מקום זהו מן הדוחק. ועוד, שדברי רש"י עדיין לא נתיישבו, שהרי רש"י מיידי בקורע בגד ממש בבית הצואר, וא"כ הקושיות במקומן עומדות, מאי שנא מקורע בחמתו ועל מתו דחייב. ועוד שמדברי רש"י עצמו הנ"ל (בשבת לא) אחר משמע שהכל תליא בתיקון וקלקול, ולא דוקא ב'על מנת לתפור'.

[שני גדרים ב'מלאכת מחשבת' ובמקלקל: דין פטור והגדרת המלאכה; הבחנה בין קורע לשם תכלית אחרת ובין קורע שתכליתו הקריעה; ישוב הקושיות]

(ד) ופתח התירוץ בדברי הקהלות-יעקב, שכתב לישב דברי התוס' שצריך ע"מ לתפור דוקא [כמו שהוכיח רע"ק א] עם הסוגיא דקורע בחמתו ועל מתו, דלעולם קריעה שאינה ע"מ לתפור השחתה היא גם אם עושה אותה לצורך תיקון אחר, ורק כאשר היא נבחתה כחלק מהתפירה שם 'מלאכה' עליה, אלא דקורע על מתו או בחמתו שאני, שאין הקריעה הכשר לדבר אחר אלא הקריעה עצמה היא המבוקשת, והלא אם אחר היה קורע במקומו לא הועיל לו כלום, שלא כשאר קריעות שהעיקר הוא היות הדבר קרוע, בין אם הוא עושה המעשה או אחר - הלכך באופן זה שפעולת הקריעה כשלעצמה היא המבוקשת, אין חילוק אם עושה ע"מ לתפור אם לאו, שהרי התכלית מונחת בעצם המעשה ולא בדבר אחר [אכן צריך שאותה תכלית תהא 'תיקון' ולא 'קלקול', וכגון שקורע להטיל אימה באופן המועיל ולא קורע לשכך כעסו דאדרבה מגביר יצרו ע"כ כמבואר בגמרא והו"ל מקלקל ופטור].

אלא שהדברים כפי שהם בנוסח זה טעונים באור, שהרי כל המלאכות למדנו ממלאכת המשכן, ושם לא היתה אלא קריעה כמכשיר לתפירה, וא"כ היכן שמענו דין נוסף שיש בקורע, שאם התכלית הוא בעצם מעשה הקריעה גם כן חייב. ומלבד זאת עדיין לא נתיישבו כל דברי רש"י אהדדי בתירוץ זה.

על כן נראה שאמנם עיקר חילוק זה אמת הוא, אך יסודו אינו במלאכת 'קורע' דוקא, אלא בדין 'מקלקל' האמור בכל המלאכות, כפי שיבואר. הנה הובא לעיל מהגר"ח ע"ה שהקשה דברי רש"י אהדדי, שבמקום אחד כתב דהא דבעינן 'על מנת לתפור' הוא מפני שכך היה במשכן, ובמקום אחר כתב משום שכל המקלקלין פטורים. והתשובה הנכונה בזה ששני הטעמים מפרשים זה את זה וביסודם אחד המה, וכפי שיבואר;

שיש להבחין בין דין פטור שנלמד מ'מלאכת מחשבת', באופן שעיקר שם המלאכה עליו רק נפטר מחיוב מפני חסרון ב'מחשבת' של המלאכה, ובין מיעוט בחפצא דמלאכה, באופן דה'מחשבת' הוא מגדיר ה'מלאכת'. שהרי למדנו בר"ן שהתורה אסרה בשבת 'מלאכת כתיבה' אף בלא שם 'מעשה כתיבה', וא"כ גם לאידך גיסא, אם היא 'מעשה' בלא 'מלאכה' - לא אסרה תורה בשבת, והיינו באופן שחסר בחשיבות שם מלאכה ואומנות.

יג שמא בקורע נייר או עור העשויים גוף אחד דלאו דומיא דקריעת יריעות, אין לחייב מצד הדמיון למעשה אלא לתוצאה, ואז לא יתחייב באופן שאינו ע"מ להדביק או לתפור, ויתיישבו דברי רש"י בביצה בקורע נייר לצליה דאינו ע"מ לתפור. ושמא זו כוונת הגר"ז (עפ"י בית ישי יז).

שאם בכתיבה גופא עושה שתי אותיות ע"י נטילת הגג, ודאי בכלל מלאכת אומנות של כתיבה הוא³. אלא דיקשה על כך, אם יסוד המלאכה היא משום אתחלתא דכתיבה, יצא שהמוחק שלא ע"מ לכתוב כגון מוחק שטר חוב שנפרע יפטור, והרי הפוסקים נקטו לחייב כאמור - אך להאמור לא קשיא, דהוא חיוב מצד הדמיון במעשה, ואילו הר"ן מוכיח מאופן שחיובו רק מצד התוצאה כמו במוחק כתם דיו ושעוה, שבמעשה מצד עצמו אין לחייב משום מעשה 'מוחק' אלא מצד התוצאה שמכין את הכתב, מזה למד הר"ן שכל מעשה היוצר כתב בכלל מלאכת הכותב הוא, גם אם בדרך עקיפה של נטילת גג האות.

ועוד יובנו בזה דברי המאירי, דאמרינן (בשבת קד): שהנוטל תגו של דל"ת ועשאו רי"ש חייב משום כותב. ואף שכתב רק אות אחת - פרש"י דמיידי במתקן הספר וזהו תיקון הספר, הלכך חייב אפילו בכתיבת אות אחת. ואולם המאירי כתב עפ"י הירושלמי שהואיל ומוחק את הדל"ת עם עשיית הרי"ש הרי יש כאן צירוף של האות שמחק עם האות שכותב להשלים לשיעור שתי אותיות. [חזינן במאירי שמחיקת התג מתייחסת לכללות האות, הלכך חשיב כמוחק אות שלמה לצרפה לאות אחרת לשיעור, וכמו שהוכיח האפק"י מהירושלמי שאפילו ר' שעשאו ד' חייב משום מוחק הגם שלא מחק בפועל כלום מהאות רק הוסיף עליה דיו - אך המחיקה מתייחסת לצורת האות ולא לחומר הדיו שמחק]. וזהו חידוש הטעון באור, כיצד מצרפים מחיקה עם כתיבה לחייב משום מלאכה, והלא בכל שאר המלאכות אין צירוף של שני חצאי שיעור משתי אבות-מלאכה.

ומוכח שהואיל והמחיקה היא אתחלתא דכתיבה, ס"ל למאירי דשפיר מצטרפות שתי אותיות משני אבות אלו. ואם כי זהו דבר מחודש, מ"מ מובן טפי המאירי לשיטתו (בדף ג) שהכותב אות אחת הוי 'חצי שיעור' ולא 'חצי מלאכה', והואיל ושם 'מלאכה' יש אף באות אחת רק בעינן שיעור מסוים לחשיבותה, סובר המאירי דסגי במחיקת אות וכתובת אות ליתן למלאכתו חשיבות שיעור שתי אותיות, וטעם הדבר כאמור, שגם מלאכת המוחק מכללות ענין הכתיבה היא [אבל אילו היתה במהותה מלאכה לעצמה ולא משום אתחלתא דכתיבה, לא יתכן לצרף אותיות משתי המלאכות להשלמת שיעור], והא דמוחק חוב שלא ע"מ לכתוב גם כן חייב - על כרחך דהוא משום הדמיון במעשה מחשבינן ליה כתולדה, הגם שאין בו עיקר התכלית והתוצאה של המלאכה.

ועכ"פ לפי האמור היה מקום לתרץ דברי התוס', שכל מה שנראה מדבריהם דדוקא קורע ע"מ לתפור חייב ולא בקריעה אחרת, זה אמור

יב י"ל שאף הרשב"א לא פליג, ולא הוכיח דל"ה חק תוכות ממלאכת שבת, אלא י"ל פ הוכחתו דמשמע ליה מסתימת הדברים דמיידי אף בכותב ספר תורה ומוכח שהספר כשר בכך דאל"כ לא הוי מתקן ואמאי חייב [וע' אג"מ (או"ח ח"ה כ, לד) שלהלכה שנטילת תג הדל"ת הוי חק תוכות, אם עשה כן בשבת בספר תורה פטור משום מקלקל, והסוגיא מיידי רק בשאר ספרים. וי"ל שהרשב"א לא ניחא ליה בהכי, ובפרט שהעמידו בגמרא שם בדבעי זיוני, והלא בשאר כתיבות של חול אין בהם צורך כלל, ומזה הוכיח דכתיבה כשרה היא]. ולפירוש זה היא מוכח שהכותב ספר תורה או מתקנו בשבת לא נפסל הספר משום מצוה הבאה בעבירה. וע' אג"מ או"ח ח"ד ס"ה, ומנח"ש ה, ובש"ט הלוי ח"ג עו אודות סוכה שנבנתה בשבת. וצ"ע.

אכ"ג, הא דאמרן דמקלקל גדרו 'פטור' - לא כל הקלקולים שוו. וזהו שחילקו התוס' בין מקלקל גמור שאף בחובל ומבעיר פטור, ובין מקום שיש קצת תיקון כגון חובל וצריך לכלבו - ושאלנו על גדר הדברים, ועתה נתחוו: דבר שאין בו שום תיקון, אין עליו שם 'מלאכה' כלל וכלל הלכך אף בחובל ומבעיר פטור [לרבי יוחנן], לא כן כשיש תיקון מה, אם כי עדיין הדבר מוגדר כ'מקלקל' ובשאר מלאכות ייפטר, אך בזה אין חסרון במהות צורת המלאכה אלא פטור בחיוב, וגילתה תורה במילה ובשריפת בת כהן דבשתי מלאכות אלו לא נאמר הפטור. ואולם עיקר שם המלאכה יש עליה שהרי עושה לצורך מטרה של תיקון ויצירה.

ובין שנתבאר דאיכא גדר 'מקלקל' שאינו רק פטור אלא חסרון מהות המלאכה, הרי נתגלה פשר דברי רש"י ולא סתרו כלל אהדדי, שזה שכתב שאם אינו ע"מ לתפור הוא בכלל המקלקלין, כוונתו שהקריעה בעיקרה היא קלקול והשחתה ואינה 'מלאכה', ורק כשנעשית על מנת לתפור שם 'מלאכה' עליה, וזה למדנו ממשכן שכך היא צורתה של מלאכה זו, הלכך כל שאינו נעשה לתכלית זו חסר בעיקר שם המלאכה מאחר שהיא קלקול במהותה, ולכך קורע בית הצואר אינו חייב משום קורע לדעתו, שאין שם תכלית תפירה והרי הקריעה מצד עצמה השחתה היא. אמנם זהו רק כשהקריעה נעשית כהכשר לדבר מה, אבל כשהקריעה עצמה היא התכלית, יש עליה שם מלאכה [וא"צ לכך ילפותא מיוחדת, כי יסוד הדבר הוא בשם 'מלאכה' או 'השחתה' שיש לקריעה, ומסברא דיינינן שאם התכלית הוא במעשה עצמו ויש בו תיקון - הרי זו 'מלאכה', ואם תכלית הקריעה בדבר אחר הרי זה מעשה השחתה אא"כ הוא נבחן כאתחלתא דתפירה שמצד זה חל עליו שם מלאכה], ובה נתישבו דברי רש"י בכל המקומות, שהקורע למטרת נזק כגון פוצע אגוזים במטלית או זורק חץ על שיראין - אין עליה שם 'מלאכה' כלל, וכן הקורע בית צואר בבגד, הואיל ואינו ע"מ לתפור הרי הקריעה בעצמותה נבחנת כקלקול. ואולם הקורע בחמתו ועל מתו שמעשה הקריעה מבוקש כתכלית לעצמו, הרי קריעה זו אינה השחתה אלא 'מלאכה' הלכך אפ"י שאינה ע"מ לתקן חייבים עליה.

דוגמא לדבר, מה שכתב הרשב"ם (ב"ב נה) שהכותב אות אחת פטור משום 'מלאכת מחשבת', וכוונתו שהתורה אסרה תואר 'מלאכה', ולאות אחת אין שם 'מלאכה' מפני העדר חשיבות [וכפי שהוכיח בהגרמ"ז בתוצאות חיים מדברי הרשב"ם הללו שלשיטתו אות אחת וכד' חשיב 'חצי מלאכה' ולא 'חצי שיעור']. הרי כאן מיעוט בעצם שם מלאכה, ולא פטור מחיוב.

וכיוצא בזה מה שכתב רש"י (בשבת לט) גבי בישול בחמה שמותר לפי שאין דרך בישול בכך. ותמהו הלא גם שלא כדרך אסור מיתה מדרבנן ומדוע בישול בחמה מותר. אך כבר פירשו שכוונת רש"י לומר שאין כאן מהות 'מלאכה' כיון שאין דרכה של מלאכת בישול בכך. וכיו"ב מה שכתב רש"י (שבת ג.) אין דרך הוצאה בלא עקירה והנחה - הרי כל אלו אינם 'פטורים' אלא חסרון במהות המלאכה.

[ובי"ב הארכנו במקום אחר¹ לבאר ענין 'פסיק רישיה דלא ניחא ליה' שהרמב"ן ביאר בשיטת הערוך שמותר משום 'מלאכת מחשבת'. וצ"ע הלא הערוך אמר דבריו אף בשאר איסורי תורה ולא דוקא באיסורי שבת [וכ"כ הרמב"ן גופיה], וא"כ אין זה דין מסויים במלאכת מחשבת. ופירשנו שהואיל ובשבת האיסור הוא ב'מלאכה' ולא ב'מעשה' הרי האיסור בעצם מהותו קשור בכוונת האדם ורצונו ולא לתוצאה הנפעלת בעולם מצד עצמה, וזו כוונת הרמב"ן באמרו 'מלאכת מחשבת' - לומר שעיקר המגדיר של מלאכת שבת בכך שהוא מעשה 'המסור ללב' כלשונו, כלומר דשם 'מלאכה' תלוי במחשבה ובתכנון ולא בעצם התוצאה, ועל כן בשאינו מתכוין מותר אפילו בפס"ר אם לא ניחא ליה בכך [דאי ניחא ליה הרי דיינינן ליה כמתכוין]. ואמנם גם באיסורים אחרים דכוותיה, ששייכים במהותם למחשבת האדם ולא לתוצאה הנפעלת, מותרים בפס"ר דלא ניח"ל - ע"ש באורך לענין איסור לבישת שעטנו ואיסור קציצת נגע הצרעת. ואכ"מ].

ובזה נתגלה סודם של התוס' שהבחינו בין 'מקלקל' שאינו אמור בחובל ומבעיר לר' שמעון ובין משאצ"ג שהוא אף בחובל ומבעיר, ותמהנו הלא שניהם ממקור אחד באו - אכן דעת התוס' דלא הרי מיעוט 'מלאכת מחשבת' דמקלקל כמיעוט 'מלאכת מחשבת' במשאצ"ג, דמקלקל הוא פטור בחיוב הלכך בחובל ומבעיר גלי קרא דליכא לפטור זה, ואילו משאצ"ג לר' שמעון הוא מגדיר במהות המלאכה, שהואיל ואינו עושה אותה לעיקר תכליתה, חסר במהות המלאכה, ועל כן נקטו שאף בחובל ומבעיר אם לא עשאה לגופה, חסר בעיקר שם 'מלאכת', והרי גם בחובל ומבעיר בעינין שם 'מלאכה'².

והדברים מבוארים בתוס' בחגיגה (י): שכתבו בטעם הדבר שהמוציא מת או חופר גומא בשביל העפר וכד' שפטור משום משאצ"ג 'שאינו צריך לגומא שהיא המלאכה... ולא דמו למלאכת המשכן שהיו צריכים לעיקר המלאכה, מכבה משום צורך הפחמין וצידת תחשים וחלזון וכן כולם כיו"ב'. ולכאורה תמוה הלא בגמרא שם אמרינן דילפינן להו מ'מלאכת מחשבת' ומהו זה שכתבו התוס' דלא דמי למלאכת המשכן - אלא מוכח דדא ודא אחת היא, ובאו התוס' לפרש עיקר הילפותא ד'מלאכת מחשבת' לענין מלאכה שאצ"ג, שאינו גדר 'פטור' אלא חסרון במהות המלאכה, שהתכלית המחושבת היא ממהות המלאכה, וכל שעושה לתכלית אחרת אינו 'מלאכה' כמלאכת המשכן.

יד שיעור קד, ג.

טו וכעיקר חילוק זה איתא באחיעזר ח"ב ה,ז בדעת רש"י. אך להאמור בפנים זהו חילוק התוס' כדמוכח מדבריהם בחגיגה.